

о. Мирон Бендик, ректор і викладач

Падіння радянської системи послабило контроль державної машини над народом і вможливило більш вільне виявлення й визнання віри. З усвідомленого веління совісті відродилися історичні Церкви українського народу - Українська Греко-Католицька Церква та різні юрисдикції Української Православної Церкви.

Відродження українських Церков стало потрясінням для Російської Православної Церкви. Вона, будучи Церквою московської традиції, вважала цю традицію органічно притаманною не тільки росіянам, але й українцям, молдаванам, естонцям. Тому причини виникнення православних зорієнтованих на власні традиції, прихильники офіційної РПЦ завжди шукали назовні - чи то в Римі, чи то в Константинополі. Відповідно, протягом останнього десятиліття більшість зусиль богословів і церковних діячів було скеровано на полеміку чи на збереження існуючого статус-кво.

Зміна тисячоліть по-своєму посприяла переведенню погляду на майбутнє й пошуку Церквами свого місця в ньому. Цікаво, що в формуванні візії майбутнього і РПЦ, й українські Церкви одним із пріоритетів обрали богословське поглиблення віри через розгортання системи церковної освіти. Були розроблені концептуальні моделі розвитку духовної освіти. І це є позитивним явищем: Церкви поступово одужують від поневолення минулим із його переліком зазнаних кривд, а в окресленні майбутнього мобілізують позитивний потенціал. З'явилися Концепція богословської освіти в Україні (УГКЦ), Концепція духовної освіти УАПЦ і схожа за спрямованістю «Оцінка стану і перспектив розвитку сучасного православного богослов'я», виражена в доповіді митрополита Мінського і Слуцького

Філарета, голови Синодальної богословської комісії РПЦ. На жаль, досі не вдалося побачити якогось програмного документа УПЦ КП. Натомість, позиція УПЦ МП, як

здається, повністю збігається з позицією РПЦ. Можна також висувати застереження, що доповідь на богословській конференції - це ще не концепція і що, можливо, РПЦ ще концептуально уточнить свої підходи до церковної освіти. Проте доповідь насичена плідними ідеями саме концептуального характеру, і тому проведення порівняльного аналізу може бути коректним.

Очевидно, насамперед постає питання, яке значення кожна з Церков вкладає в термін «богослов'я». При порівнянні можна побачити як спільні так і відмінні риси. У концепції УГКЦ переважає патристичне розуміння богослов'я як споглядання і сопричастя до Пресвятої Трійці, пережите в духовному досвіді і тоді передане адекватною конкретній культурі і ментальності мовою (п. 2). У цьому підході богослов'я виступає більше як «мудрість» (софія), ніж у стислому значенні слова «наука». Те, що розуміють під науковістю богослов'я, концепція УГКЦ називає філософською раціоналізацією (див. п. 10). Позиція РПЦ в розумінні богослов'я виглядає дещо еклектичною. З одного боку, богослов'ям вважається пережите в духовному досвіді, і це нагадує підходи УГКЦ (див. Доповідь, ст. 10). Разом із тим, богослов'я розглядається як система дисциплін з використанням у них наукової методології (Доповідь, ст. 13). У викладі позиції РПЦ нічого не сказано про характер пов'язаності пережитого богословського досвіду з академічним викладанням богословських дисциплін. Складається враження, що відмінність між цими двома аспектами богословствування не відчувається. Що стосується концепції УАПЦ, то вона має більш прикладний характер і не займається питанням розуміння богослов'я.

Українські Церкви у своїх концепціях цілий розділ присвячують історії. Це об'єктивно виправдано пошуками історичних джерел власної ідентичності, а також подоланням нав'язаних російською історіографією політично забарвлених міфологем про колись єдиний «русский» народ. Адже праця о. Флоровського, на яку посилається владика РПЦ Філарет, так і називається - «Пути русского богословия», охоплюючи період від хрещення князя Володимира і по сьогодні. У представленій УГКЦ ретро-спективі робиться спроба синтетичного нарису виникнення й розвитку київського богослов'я, опису його самобутніх рис. Автори звертають увагу на феномен зустрічі Сходу і Заходу на терені Київської Церкви. Ця зу-

стріч вплинула на берестейський і києво-могилянський напрямки богослов'я, які творчо використовували богословську спадщину християнського Заходу. Етапами подальшого розвитку називаються праці богословів із середовища Київської духовної академії, скеровані в напрямку відродження східнохристиянської спадщини та екуменічні ідеї митрополита А. Шептицького. Окремо виділено феномен мучеництва й ісповідництва Церкви в XX ст., котрий ще потребує свого богословського осмислення. Важливою позитивною рисою історичної частини концепції УГКЦ є її позаконфесійний екуменічний характер. Така методологія, напевно, була б доброю для написання в майбутньому

Українськими Церквами спільного підручника з історії Української (Київської) Церкви.

історична частина концепції УАПЦ обмежується лаконічним переліком дат і подій з підкресленням негативного впливу на духовну освіту в Україні процесів русифікації та атеїзації. Як для концепції, хотілося б в історичній частині побачити глибше осмислення історії, почути оцінку тисячолітньої богословської спадщини, а також міркування щодо її специфічних рис.

У підходах РПЦ до своєї спадщини спостерігається певна невизначеність у питанні, який саме момент минулого вважати відповідним пунктом для творення сучасного богослов'я. Частина богословів схильна вважати таким «золотим віком» ситуацію богословської освіти в царській Росії до революції 1917 року. При цьому виникає ідеалізація «світлого минулого». Більшовицький період розглядається як своєрідний «стан гріхопадіння», а сучасність - як поступове відновлення попереднього «райського стану». Так вважає, наприклад, ігумен Йоан (Економцев), голова відділу релігійної освіти і катехизації РПЦ. Є й інші погляди. Їх поділяє, до речі, і владика Філарет. Згідно з ними, сучасне російське богослов'я має спиратися на праці богословів-емігрантів так званої Паризької школи і середовища, згуртованого навколо семінарії св. Володимира в Нью-Йорку. Треба перекласти їхні праці російською мовою, засвоїти в контексті сучасної Росії і продовжити розвивати основні ідеї. Важко зараз сказати, яким буде остаточний вибір російського богослов'я. Наразі відбуваються складні дискусії між цими двома «орієнтаціями». У своєму виступі владика Філарет пропонує декілька орієнтацій розвитку богословської науки в Росії, формування яких надихається, безперечно, впливом еміграційних богословів. Серед них вагомими є міркування щодо: літургійного характеру богослов'я (впливи о. Шмемана), орієнтації богослов'я на паламізм (впливи Лоського-Мейендорфа) і потреби розвивати богослов'я на традиції святих Отців (патристичний синтез Флоровського і Євдокимова). (Доповідь, ст. 7). Якби ці пропозиції стали основними концептуальними засадами для?

розвитку богослов'я в РПЦ, то це давало б чітку перспективу руху вперед. До речі, таких орієнтирів для богослов'я нема в жодній із концепцій українських Церков. А між тим, визначеність щодо напрямку богослов'я є невід'ємною складовою богословської ідентичності кожної помісної Церкви. Натомість, у концепції УГКЦ проблема богословської орієнтації зводиться до загальних розважань про потребу «відшукати правильне співвідношення духу Традиції та її історичних форм» (п. 22). Така невизначеність знижує загалом позитивне враження від концепції.

Окреслившись щодо християнського Сходу, владика Філарет досить позитивно

відгукується про західну богословську традицію (Допов ст. 11). Напевно, тут також не обійшлося без впливів Паризької школи яка спромоглася подолати притаманне широким колам російських богословів упередження до Заходу. Сказати в Росії, що в західному богослов'ї не все погано, - це вже багато сказати. До «позитивів» Заходу владика зараховує дисципліну думки, наукову методологію і наукові принципи богословського дослідження. У подальшому в доповіді саме західні підходи пропонуються для організації, зокрема, академічної богословської освіти з Росії. Попри безумовну позитивність бачення західного богослов'я й освіти не в протиставленні християнському Сходу, сам характер їх інтегрування має вже згадуваний нами еkleктичний характер. Адже, згідно з думкою о. Рупніка, богослов'я стало університетською дисципліною, тобто «предметом», після того, як відірвалося від духовного досвіду. Тому, очевидно, проблема не в тому, що університети не потрібні, а в тому, який метод богословствування треба запропонувати - науковий, який розглядає Бога як об'єкт дослідження, чи гностико-софіологічний (окреслено О. Гаргано), котрий пізнає через спілкування з Особою Бога. Навряд чи східно-західна еkleктика в богословській освіті як РПЦ, так і українських Церков доросте коли-небудь до справді богословського діалогу між Сходом і Заходом.

Говорячи про діалог із Заходом, владика Філарет тонко зауважує су-перечність, присутню в самому православ'ї. З одного боку, воно претендує бути вселенським: «Православна віра - це віра Стародавньої Церкви в сучасну епоху. Неприпустимо ототожнювати православ'я зі східною традицією... Незважаючи на всі церковні поділи, православ'я залишається вселенським віросповіданням» (Доповідь, ст. 16; тут і далі - переклад автора). Тоді Захід для православ'я - не партнер діалогу, а об'єкт місії навернення до православ'я. З іншого боку, реальне православ'я має кон-фесійний характер і відмежовує себе від «інослав'я». Про цю супереч-?

Богослов'я Церков у XXI ст.

ність владика каже так: «У питанні про межі Церкви ми наштовхуємося на дивний історичний парадокс: православна Церква, яка завжди усвідомлювала себе як Церква вселенська, Церква Символу віри, та яка засвідчила, що поза її межами нема спасіння, встановила канонічну допустимість прийняття у своє лоно іновірних не обов'язково через Тайну Хрещення, але й через Тайни Миропомазання чи навіть Покаяння... Слід прямо сказати, що це питання залишається відкритим» (Доповідь, ст. 12).

Про таку непросту проблематику богословської зустрічі між Сходом і Заходом у сучасному християнстві концепція УАПЦ навіть не згадує. У ній для характеристики

основних завдань сучасного богослов'я просто використовуються розроблені на Заході терміни «aggiornamento» (осучаснення) і «нової євангелізації» (Концепція УАПЦ, ст. 5). Концепція УГКЦ, через зовсім інший еклезіальний статус цієї Церкви, не відображає драматизму поділу Церков. Попри це, і в УГКЦ є усвідомлення, що існує напруженість між «принципами універсальності і культурної окремішності» (п. 21) або, вживаючи виразу Я. Пелікана, між вселенськістю і помісністю. Можна сказати, що з-поміж бачення трьома Церквами сучасної богословської проблематики саме підхід РПЦ найглибше схоплює її суть.

На рівні втілення концептуальних підходів у життя всі Церкви мають спільну проблему - повернути богослов'ю належне йому місце не тільки в церковному, але й у культурно-інтелектуальному житті. Зокрема, сфери освіти і культури в радянський період були вкрай атеїзовані. Суспільство й України, і Росії за інерцією залишається постатеїстичним, тобто його мислення про релігію і Церкву ще й досі перебуває в полоні штампів минулого. Це особливо відчутно на рівні чиновництва, яке за службовими обов'язками має стосунок до вирішення проблем богословської освіти. Попри це, у концепціях Церков накреслено позитивну перспективу розвитку богослов'я на різних рівнях освіти. Можна сказати, що Церкви однаково ставлять завдання. Воно полягає в просуванні двома напрямками - розбудови загального християнського виховання і розвитку спеціальної богословської освіти. Перший напрямок виражає загальносуспільну роль Церкви, яка здійснюється в співпраці з державою. Тимчасом як у демо-кратичних країнах давно вже напрацьовані форми такої співпраці, пострадянські країни лише шукають таких форм, з великими труднощами долаючи стереотипи минулого. Другий напрямок містить конкретну програму вже здійснюваної розбудови церковних освітніх інституцій аж до утворення адекватної вимогам сучасності системи.

Першим кроком у напрямку досягнення доступності християнського виховання для широких кіл суспільства, і насамперед дітей, три згадувані Церкви вважають введення до програм державних шкіл вивчення хрис-

тианської спадщини. На думку вже згадуваного ігумена Йоана (Економцева), «відродження російської державності неможливе без вирішення завдання духовно-морального виховання дітей». Як виглядає, у Росії таку думку поділяє багато представників державної влади й освітніх органів. При всій багатоконфесійності Росії вже тепер у державних школах багатьох областей уведено обов'язковий предмет «Основи православної культури». Широкі верстви суспільства неоднозначно ставляться до предмету з такою назвою. Напевно, Церкві треба дуже терпеливо пояснювати, що таке «православна культура». В Україні обрали дещо інший шлях. Українські традиційні Церкви (Греко-Католицька і Православна) погодилися співпрацювати для введення до державних шкіл позаконфесійного предмету «Християнська етика». Цей предмет

протягом декількох років викладають у всіх школах Західної України, а зараз відбувається дискусія щодо його впровадження на території всієї України. Концепція УАПЦ передбачає також можливість за бажанням батьків проводити уроки Закону Божого чи катехизму в державних школах (див. «Концепція», ст. 6). Стосовно УГКЦ, то вона після певного періоду спроб на початку 90-х рр. Х: ст. відмовилася від цього шляху, переносючи подібні заняття на парафії.

Іншим перспективним кроком у напрямку розвитку релігійної освіти всі три Церкви вважають розвиток недільних шкіл при парафіях. Їхня перевага в існуванні християнського середовища викладання, а також у тому, що відвідують їх ті, хто справді хоче глибше пізнати християнство. Їхні проблеми - в нестачі приміщень на парафіях, а також у скромних фінансових можливостях самих Церков. Недільні школи можуть відвідувати як діти, так і дорослі. Крім того, що школи несуть релігійну просвіту, вони також згуртовують навколо себе парафіян, можуть виховувати небайдуже і милосердне ставлення до нужденних, самотніх і хворих які проживають у парафії.

Вищим рівнем розвитку парафіяльних шкіл є церковні школи з повним курсом навчання, котрі дають середню освіту, визнану державою. В УГКЦ при цьому говорять про католицькі школи, в УАПЦ - про парафіяльні школи з можливими державними акредитаціями, у РПЦ - про православні гімназії. Тим часом як у Росії питання акредитації православних гімназій державою вже вирішено, в Україні ця проблема досі блукає по юридичних лабіринтах. Чинне законодавство України забороняє Церкві бути засновницею загальноосвітніх закладів.

Багато спільного є в позиції Церков не тільки щодо системи загального християнського виховання в державних і недержавних освітніх закладах, але й у баченні системи спеціальної богословської освіти. Близьким є бачення структури богословської освіти: семінарія (у православних?)

згадується ще й духовне училище; відмінність його від семінарії в тому, що в ньому дають середню духовну освіту, тимчасом як у семінарії - вищу; про це детально написано в концепції УАПЦ, ст. 8-9) - духовна академія - університет. Структура освіти, представлена в концепції УГКЦ, характеризується поєднаністю навчальних закладів УГКЦ в Україні і діаспорі. Крім того, в УГКЦ прийнято рамкову програму, спільну для всіх семінарій України. Багато предметів цієї рамкової програми скеровано на глибше пізнання східних духовних і богословських джерел. У переліку предметів програми, реалізованої в УАПЦ, відчувається орієнтація на традиційні семінарські програми минулого. РПЦ також найчастіше залишалася вірною підходам і методології,

розробленим ще до революції 1917 року. У концепції УГКЦ згадується про механізм відносин між семінаріями закладами вищого рівня - наприклад, богословською академією. Зв'язок між ними відбувається через афіліацію предметів, що викладаються в семінаріях, вищим закладом.

Щодо співвідношення академії з університетом, то існує ще багато неясностей. Вони об'єктивні, бо процес утворення вищих церковних закладів ще не завершений і лише через декілька років можна буде говорити про сформовану систему вищої богословської освіти в Україні чи Росії. Так, УГКЦ розглядає богословську академію як перехідний етап до створення УКУ (Українського католицького університету) в Україні. Університет, який планується відкрити 2005 року, задумується на зразок західних. Це видно із самої назви, цілком зрозумілої для західного католицького світу, однак проблематичної для загальноукраїнської ментальності. Під такою назвою існував УКУ в діаспорі, де все було українське католицьке - і Церква, й університет. Після виходу з підпілля Церкви в Україні ніхто не ризикнув назвати її діаспорною назвою - УКЦ, а збереглася традиційна аббревіатура - УГКЦ. Тому, подібно до дискусій про назву Церкви, спільну для України та діаспори, матиме також сенс обговорення назви університету УГКЦ, яка була б адекватна для сприйняття в Україні й одночасно зрозуміла і прийнятна для діаспори. З концепції УГКЦ виглядає, що після створення університету інституція під назвою «богословська академія» припинить своє існування. Концепція УАПЦ передбачає дещо іншу модель, за котрою і духовна академія, і патріарший університет (інститут) співіснують паралельно (див. ст. 8). Різницю між ними вбачають у статусі: академія є навчально-богословським, а університет - богословським закладом, «де здійснюються наукові дослідження в галузі богослов'я та суміжних наук» (там само). Це відрізняється від чинної в УГКЦ системи, де дослідницькі інститути є структурними одиницями академії. Як виглядає із системи, прийнятої в РПЦ, духовні академії служать для продовження після семінарської освіти священників і кандидатів до священства, natomiast університети - для мирян. Тепер діють Російський Православний Університет і Православний Богословський Інститут, дипломи яких визнає держава, а самі заклади мають державну ліцензію на освіту.

Крім вищих церковних навчальних закладів, проваджених РПЦ, у Росії з 2000 року у світських вузах уведений державний освітній стандарт із спеціальності «Теологія». Це означає виникнення перспективи відкриття богословських факультетів при державних світських навчальних закладах. Порівнюючи, можна зауважити, що Українська держава суттєво відстала від Російської у цій галузі. Можливо, це спричинене двома факторами недостатнім тиском на державу з боку Церков і більшим опором бюрократичного апарату в Україні, котрий завжди був консервативнішим по-рівняно з російським. Щодо першого фактору, то тільки УГКЦ і УПЦ КП добиваються від держави визнання своїх вищих навчальних закладів. УАПЦ їх ще не має, а УПЦ МП зайняла цікаву позицію: вона відмовилася шукати державної акредитації в Україні, мотивуючи відмову прагненням уникнути державного контролю над освітою. Виникає одне нез'ясоване питання: чи

дипломи про вищу духовну освіту, отримані в закладах УПЦ МП, будуть визнаватися Росією? Адже УПЦ МП, подібно до РПЦ, має мислення державної Церкви, однак дистанціюється від Української держави. Назагал, цей феномен важко пояснити.

У питаннях академічних ступенів (рівнів), що їх можна досягти в системі богословської освіти, концепції українських Церков орієнтуються на загальноприйняті міжнародні стандарти: бакалавр, магістр (ліцензований), доктор богослов'я. Звідси також постає питання, наскільки держава буде здатна визнавати не тільки дипломи, отримані в духовних навчальних закладах, але й академічні ступені, які будуть присвоюватися Церквою, чи наукові ступені. Але ці питання явно належать до завтрашнього дня: освіти в Україні.

Серед пропозицій на майбутнє в концепції УГКЦ говориться про бажаність створення Асоціації богословів України (п. 47). Добре було б при цьому зробити роз'яснення, що в такої асоціації спільне з уже діючим в Україні Українським богословським науковим товариством (УБНТ), а що відмінне від нього.

Підсумовуючи, можна сказати, що реалізація Церквами їхніх концепцій стане для них величезним позитивним шансом. Для Українських Церков розвиток їх богослов'я дозволить зовсім по-іншому побачити й оцінити рівень церковного мислення, відчуті можливості для ведення екуменічного діалогу в пошуках поєднання різних частин колись єдиної Київської Церкви, вирости від конфесійності до церковності. Для Російської

Православної Церкви богословський розвиток дозволить краще розрізняти Боже і кесареве, релігійне і політичне, подолати месіанські комплекси, позбутися почуття самодостатності й обрядовіства. Для суспільства України і Росії реалізація Церквами їхньої просвітницько-виховної місії буде безперечним благом. Церкви сприятимуть виникненню національної еліти і моральному оздоровленню найширших верств суспільства. Залишається побажати, щоб увесь динамізм розвитку не обмежився лише написанням концепцій, а набрав розмаху й надав Церквам тих якостей, які найповніше дозволять виявити довірену нам Христом місію - іти й навчати всі народи.

Друкована версія: Мирон Бендик. БОГОСЛОВ'Я ЦЕРКОВ У XXI СТОЛІТТІ//Богословія 65 (2001) 215-223.